

ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

В. НЕСТЕРЕНКО

Подільський державний аграрно-технічний університет (м. Кам'янець-Подільський)

Анотація

У статті аналізується політика уряду гетьмана Павла Скоропадського у сфері етнонаціональних відносин, висвітлюється ставлення до неї з боку різних етносоціальних груп.

Ключові слова: гетьман, національна політика, етнос, українізація, українці, євреї, поляки, росіяни, національно-персональна автономія.

Аннотация

В статье анализируется политика правительства гетмана Павла Скоропадского в сфере этнонациональных отношений, освещается отношение к ней со стороны различных этносоциальных групп.

Ключевые слова: гетман, национальная политика, этнос, украинизация, украинцы, евреи, поляки, русские, национально-персональная автономия.

Summary

The article analyzes the policy hetman P.Skoropadsky, his Government in the area of ethnic relations and highlighted the attitude to it by various Ethno-Social Groups.

Key words: Hetman, national politics, ethnicity, Ukrainization, Ukrainians, Jews, Poles, Russians, national-personal autonomy.

Ефективність внутрішньої політики будь-якої влади багато в чому залежить від уміння попереджати, локалізувати, вирішувати міжетнічні конфлікти та залучення до державного будівництва представників різних етносоціальних груп. Тому актуальним є вивчення досвіду здійснення національної політики різними українськими урядами, у тому числі і гетьмана Павла Скоропадського. При цьому слід обов'язково враховувати ту важливу обставину, що національна політика охоплює широкий спектр політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх, конфесійних чинників і має комплексний характер.

Ця тематика вже знайшла своє відображення в українській історичній літературі. Першими її історіографами були політичні та державні діячі УНР, зокрема В.Винниченко, котрий негативно оцінив національну політику гетьмана, наголошував на її начебто неукраїнському характері¹. Подібна оцінка була характерна і для інших діячів українського соціалістичного табору. Зовсім протилежну оцінку національної політики гетьмана давали керівники російського «білого руху». Так, А.Денікін звинувачував гетьманську адміністрацію у «національному шовінізмі та українізації», які, на його думку, були в центрі внутрішньої політики Павла Скоропадського². Гостра критика «білого генерала» була адресована також керівникам міністерств: М.Василенку за нібито примусову українізацію навчальних закладів, В.Зеньковському – за підготовку закону про створення української автокефальної церкви тощо, всім міністрам разом за те, що вони в «образливій формі розривали зв'язок з російською культурою та державністю»³.

По-різному оцінювали національну політику гетьмана і єврейські громадські діячі та дослідники. Так, І.Чериковер у своїх спогадах негативно висловився про національну політику гетьмана, хоч визнав, що в період його правління конфліктів на міжетнічному ґрунті було менше, ніж в часи УНР⁴.

Плідно вивчається дана проблематика в сучасній українській історичній науці. Зокрема, В.М.Устименко проаналізував етнополітичні процеси, що відбулись в Українській Державі у 1918 р.⁵ Р.Я.Піріг у своїй статті висвітлив окремі аспекти національної політики Гетьманату⁶. Однак чимало проблем даної теми лишилися поза увагою дослідників. У пропонованій статті поставлено завдання проаналізувати основні напрями національної політики Павла Скоропадського, центральних та місцевих органів влади Гетьманату, а також ставлення різних етнічних спільнот до неї.

При дослідженні національної політики гетьманської адміністрації слід враховувати такі чинники: 1) гетьман та його уряд не мали повноти суверенної влади на території України, їхні дії багато в чому обумовлювалися позицією німецької та австро-угорської воєнної адміністрації; 2) у середовищі гетьманського уряду працювали особи, котрі мали різні погляди на перспективу розбудови української державності, тому діяльність міністерств у площині національної політики часом суперечила одне одному; 3) дії органів влади на місцях нерідко йшли врозріз із законодавством Української Держави, що було обумовлено низкою причин різного характеру.

Національна політика Української Центральної Ради характеризувалася гіпертрофією етнічних чинників. Майже всі політичні партії, що входили до її складу, для мобілізації населення широко використовували національні гасла. Цей період характеризувався своєрідним етноцентризмом, коли кожна більш-менш чисельна етнічна спільнота прагнула самоорганізуватись у межах національної автономії. Для розширення своєї соціальної бази Центральна Рада 22 січня 1918 р. ухвалила закон про національно-персональну автономію. На папері він виглядав майже досконало, однак на практиці реалізувати його було не просто. По-перше, цим законом усі громадяни УНР фактично ділилися за етнічною ознакою на дві категорії: українці та національні меншини, що суперечило демократичним принципам, відданість яким керівники УЦР постійно декларували. По-друге, самі національні меншини ставились у нерівні умови. Якщо для поляків, євреїв чи росіян були створені національні міністерства, їм гарантувалися широкі культурно-освітні права, то інші, менш чисельні етнічні спільноти (німці, чехи тощо) цього права були позбавлені. До того ж законодавчо неврегульованим залишилось питання про те, яким чином мав здійснюватися зв'язок між місцевою адміністрацією УНР та органами національного самоврядування. В результаті на цьому ґрунті спостерігалися численні конфлікти. Тому частково мав рацію Д.Дорошенко, який стверджував, що закон про національно-персональну автономію, яким так пишалися лідери УЦР, вважаючи його зразковим для розбудови міжнаціональних відносин, у дійсності не викликав визнання з боку національних меншин⁷.

Таке дещо категоричне твердження дослідника є, на нашу думку, певним перебільшенням. Якщо росіяни чи поляки загалом прохолодно поставилися до цього закону, то євреї УНР активно почали організовувати єврейські органи самоврядування. Але на практиці це призвело на початку 1918 р. до гострої боротьби між єврейськими соціалістичними партіями (Бунд, Поалей Ціон, СЕРП) та правими колами єврейства (сіоністами, клерикальним блоком Ахдус) щодо сутності єврейської національно-персональної автономії. Так, до численних соціальних конфліктів, що роздирали у той час Україну, додалися нові антагоністичні протиріччя.

З перших днів свого правління гетьман П.Скоропадський засвідчив, що він відкидає принципи будівництва української держави на етнічних засадах. Програмні документи «Грамота до всього українського народу» та «Закон про тимчасовий державний устрій України» фактично скасовували концепцію національно-персональної автономії⁸. Усі громадяни України незалежно від національності визнавалися рівноправними перед законами держави. Таким чином, був взятий курс на будівництво української політичної

нації, яку складали як етнічні українці, так і інші етноси, котрі мешкали на теренах України. Про це прямо йшлося у заяві керівника уряду Ф.Лизогуба від 10 травня 1918 р., де було сказано, що гетьманський уряд визнає права інших національностей, що перебувають на українській території, та не буде чинити утиски і виявляти нетерпимість щодо них⁹.

9 липня 1918 р. П.Скоропадський затвердив підготовлений Радою Міністрів закон про скасування національно-персональної автономії та ліквідацію національних міністерств. Функції останніх передавалися Міністерству внутрішніх справ і Міністерству народної освіти та мистецтв¹⁰. Пояснюючи цей крок, П.Скоропадський у липні 1918 р. наголосив, що національні привілеї можуть тільки сприяти посиленню міжетнічної конфронтації.

До складу першого гетьманського уряду, який був створений за професійними характеристиками, увійшли відомі українські діячі ліберального спрямування – Ф.Лизогуб, М.Василенко, Б.Бутенко, І.Кістяківський, єврей С.Гутник, німець Ю.Вагнер, поляк А.Ржепецький, росіянин Г.Афанасьєв та ін.¹¹ Чимало з них належали до партії кадетів. З'їзд цієї партії, що відбувся у Києві у травні 1918 р., дозволив своїм членам брати участь в уряді Ф.Лизогуба, але з вимогою, щоб вони сприяли наданню російській мові статусу державної нарівні з українською¹².

У своїх «Споминах» П.Скоропадський згадував, що він виходив з того, що вважав за потрібне підтримувати українські національні прагнення, але не підтримувати в українцях особливої ненависті до Росії і не нав'язувати силою українську культуру¹³. На відміну від діячів українського соціалістичного табору, які бачили побудову української державності за етнічним принципом, гетьманський уряд виходив з принципу територіального патріотизму. У своїй національній політиці гетьман Павло Скоропадський та його уряд зробили спробу побудувати українську політичну націю за зразком деяких західних держав, взявши за основу українську етнічну культуру, тому українізація державних, культурно-освітніх установ, що була започаткована в період УЦР, не припинялась. Водночас громадянами Української Держави визнавалися всі, хто мешкав на її території.

У серпні 1918 р. Рада Міністрів ухвалила закон про обов'язкове вивчення української мови, літератури, історії та географії України в усіх середніх школах, починаючи з 1918–1919 навчального року. Загалом освітня політика гетьманського уряду свідчить про певну спадкоємність з політикою Центральної Ради. Проте змінились методи та тактика українізації освітньої сфери. Хоч діячі УНР постійно говорили про «демократизацію» шкільної сфери, часто на практиці вони діяли лише адміністративними методами, незважаючи на побажання батьків та учнів. Тому гетьманський уряд відмовився від конфронтації у цьому питанні і почав у містах створювати українські гімназії поряд (а не замість) з російськими. У селах же українізація освітньої сфери проходила тими ж методами, як і у період УНР.

Ф.Лизогуб пильно стежив за ходом українізації навчальних закладів і реагував у міру можливостей на її негативні прояви. 25 червня 1918 р. він підписав наказ, щоб усі губерніальні та повітові старости прихильно ставилися до українських вчительських курсів і не перешкождали їхній діяльності¹⁴. На місцях, щоправда, цей наказ виконувався не завжди.

Загалом політика Гетьманату у національно-культурному будівництві мала виважений характер. Пріоритет надавався українським культурно-освітнім установам, але держава розвивала мережу єврейських, польських та інших національних шкіл¹⁵. Навчальним та культурно-освітнім закладам національних меншин гетьманський уряд надавав певну фінансову допомогу. Так, 11 липня 1918 р. Рада Міністрів виділила 87700 карбованців на організацію курсів вчителів єврейських шкіл у Києві, Одесі, Катеринославі¹⁶.

У законі від 29 серпня 1918 р. про створення Кам'янець-Подільського університету говорилося про те, що мовою викладання у ньому буде українська, але в окремих випадках дозволялося читання лекцій російською мовою. Планувалося організувати на історико-

філологічному факультеті кафедри польської та єврейської мови і літератури¹⁷. За урядування Директорії УНР ці кафедри так і не були створені, незважаючи на постійні заяви керівників УНР про сповідування концепції національно-персональної автономії.

Велику роботу у сфері українізації здійснювало також Міністерство шляхів і особливо його керівник Б.Бутенко. 17 травня 1918 р. він різко розкритикував тих службовців міністерства, які відмовлялися розмовляти з громадянами українською мовою, і наказав, щоб діловодство та службове листування на залізницях було поступово переведено на українську мову¹⁸. Цікаво, що у свій час міжпартійна нарада УСДРП, УПСР, УПСС виступила проти призначення Б.Бутенка на посаду міністра, вважаючи його українофобом! Згодом він видав наказ про заснування на залізницях курсів з українознавства¹⁹. Слухачі курсів мали оволодіти письмовою українською мовою та знати твори найбільш відомих українських поетів і письменників – І.Котляревського, М.Костомарова, Т.Шевченка, П.Куліша, В.Винниченка та інших. Після закінчення навчання слухачі мали скласти іспит. У 1920-ті роки у процесі політики «українізації» в УСРР ідея курсів з українознавства активно використовувалася непримиреними противниками Гетьманату.

Отже, подібні дії гетьманського уряду заперечують тезу українських соціалістів про начебто антиукраїнський характер політики Гетьманату. Те саме підтверджують різко негативні відгуки чільних прихильників відновлення «єдиної неділимої» Росії (А.Денікіна, Н.Могилянського, А.Лукомського та інших) на заходи Павла Скоропадського у національній сфері. Виникає у такому разі питання: чому ж переважна більшість українських політичних партій, українського селянства, інтелігенції були переконані у зворотному?

Для відповіді на це питання слід розглянути етносоціальну структуру населення України та аграрну політику Гетьманату. Більшість представників українського соціалістичного табору були виховані на принципах «народництва» і були щиро переконані, що саме селянство уособлює український народ. Тому заходи гетьманського уряду щодо припинення «соціалізації» на селі розцінювалися ними не лише крізь призму його соціальної, а й національної політики. Джерела свідчать, що більшість сільського населення України розглядала земельне питання як найголовніше. Особливо актуальним воно було для селян Правобережної України, де вони мали мізерні земельні ділянки. Гетьманська адміністрація не зуміла протидіяти польським поміщикам Волині та Поділля, які за підтримки австро-угорської влади влаштували карні експедиції, забираючи назад землю, яку вони втратили у часи УНР²⁰. У відповідь селяни вдавалися до збройного опору у різних регіонах України, створюючи різноманітні самоврядні території, наприклад Летичівську республіку на Поділлі.

Іншою не менш важливою причиною стала неконструктивна позиція великої частини української інтелігенції. Вона була вихована в антиетатистському дусі і тривалий час не бачила Україну поза державним зв'язком з Росією. Перейти на державницькі позиції їй було непросто. Згадаємо хоча б поведінку більшості членів та й керівництва УЦР у 1917 р. УПСР, УСДРП відзначалися радикалізмом у ставленні до тих чи інших соціальних питань, але до серйозної копійної роботи щодо організації державного та адміністративного апарату були неготові. Проповідуючи національні гасла, вони не могли реалізувати їх на практиці. Склалася доволі парадоксальна ситуація. Провідники українських соціалістичних партій, незважаючи на свою щирі відданість українській справі, своїми деструктивними діями та безплідними розмовами про необхідність демократичних перетворень на практиці підірвали основи української державності, яка з такими труднощами створювалась. При цьому вони не змогли зрозуміти того факту, що для успішного будівництва держави усі класи мали піти на певні поступки у своїх соціальних домаганнях і досягнути загальнонаціональної консолідації.

Усі спроби гетьманської влади знайти підтримку з боку української інтелігенції були марними. Так, міністр внутрішніх справ І.Кістяківський зробив чимало, щоб заручитися підтримкою українських політичних діячів на місцях, однак усі його спроби виявились безрезультатними. Зрештою його діяльність нашоствхнула на опір як прихильників відновлення «єдиної неділимої» Росії, так і діячів українського національного руху²¹.

У результаті гетьманський уряд зазнав деструктивних дій фактично більшості тогочасного політичного спектра. Прикладом може послужити ситуація у міській думі Кам'янець-Подільського, яка 9 травня обговорила питання про своє ставлення до нової влади. За пропозицією української фракції та соціалістичного блоку, до якої увійшли як російські, так і єврейські соціалістичні партії, була внесена резолюція, де містився протест проти приходу до влади гетьмана. Цю резолюцію підтримали і представники сіоністської фракції. Лише представники польської фракції відмовилися від голосування²². В результаті ця антидержавна резолюція була прийнята. Певною мірою цей факт віддзеркалює ставлення різних національних сил до Гетьманату. Український соціалістичний табір у регіонах від самого початку був налаштований проти гетьманської влади. Таку ж позицію зайняли і представники єврейських соціалістичних кіл та російські радикали. Дещо лояльніше була налаштована польська громада. Це пояснюється тим, що серед поляків Правобережжя соціалістичні ідеї не були популярні, а римо-католицька церква і польські поміщики підтримали прихід до влади гетьмана.

Міф про антиукраїнську сутність нової влади поширювався ще й тому, що часто у процесі державного будівництва гетьманський уряд змушений був вдаватися до послуг колишніх царських службовців. З огляду на опозицію традиційних українських партій вони часом забороняли окремі українські структури, де домінували соціалісти. Так, у Подільській губернії місцева влада перешкоджала діяльності товариства «Просвіта», робила обшуки у бібліотеках, забороняла проведення вистав українською мовою²³.

З цього приводу українські політичні партії та організації Подільської губернії 27 серпня 1918 р. подали меморандум Подільському губерніальному старості С.Кисельову, де зазначали, що «караюча рука місцевої влади виключно впадає на голову тих корінних, національно-свідомих синів України, які всі свої сили, все життя готові віддати на службу рідному краю»²⁴. За цим пишномовством приховувався той факт, що чимало діячів «Просвіти» та інших місцевих осередків українських політичних партій вже улітку 1918 р. вели активну агітаційну роботу проти Гетьманату, а дехто організував селянські заворушення. Саме соціальні питання, а не проблеми державотворення були у більшості українських соціалістів першочерговими у їхній діяльності.

Різними були відгуки та реакція єврейських мешканців України на політику П.Скоропадського. Так, єврейський діяч А.А.Гольденвейзер негативно оцінив національну політику гетьмана, дорікав йому у тому, що його уряд нібито «взяв антисемітський курс»²⁵. Пояснював він це тим, що гетьман спирався на німецьку воєнну адміністрацію та російські кола, які були налаштовані вороже щодо єврейства. Однак автор цих спогадів обмежився загальними фразами, не навівши жодного факту. Більш детально на цьому питанні зупинився І.Чериковер. Він відзначив, що єврейська буржуазія у великих містах вітала прихід до влади гетьмана та підтримувала його діяльність. Водночас євреї-мешканці містечок негативно сприйняли відміну національно-персональної автономії. Серед них було багато прихильників Бунду, партії Поалей Ціон, інших єврейських радикальних партій, які вороже ставилися до гетьманської адміністрації²⁶.

Негативне ставлення до національної політики гетьмана з боку частини єврейства посилювала поведінка окупаційної німецької, австро-угорської армій, матеріали офіційної преси, в яких часто друкувались антиєврейські статті і заклики. І.Чериковер також дорікав

гетьманському уряду, зокрема міністру внутрішніх справ І.Кістяківському, за те, що він не вжив рішучих заходів для припинення єврейських погромів, що відбулись у Таращанському та Звенигородському повітах Київської губернії. Він, проте, визнав, що за Гетьманату не було тих жахливих явищ, що відбулися в період так званої «отаманщини» 1919 р.²⁷

Свідченням ставлення до євреїв як до рівноправних громадян України було те, що гетьманський уряд не перешкоджав проведенню на початку листопада 1918 р. загальних зборів єврейства України, хоч на ньому були присутні опозиційні до його влади політичні діячі. На з'їзді розгорнулася бурхлива боротьба між прихильниками різних політичних єврейських партій щодо функцій та завдань створеного для захисту прав євреїв Національного секретаріату²⁸.

Відмічаючи позитивні моменти національної політики Гетьманату, все ж слід визнати, що вона була непослідовною та суперечливою. Але ці ж закиди можна адресувати й іншим політичним силам, які прагнули утвердитися в Україні. Радикальні суспільно-політичні перетворення, постійна зміна політичної ситуації змушували різні політичні табори корегувати свою політику. Так, значна еволюція відбулась протягом 1917–1920 рр. у національній політиці більшовиків. Непослідовною була і національна політика провідників УНР. Будь-яка політична сила намагалася розширити свою соціальну базу і робила певні кроки у цьому напрямку. До певних невдач у своїй внутрішній і зовнішній політиці значною мірою привела неконструктивна позиція українських соціалістичних партій.

Національна політика Гетьманату мала на меті створення української політичної нації. Було чимало зроблено для розвитку української культурно-освітньої сфери. Представники інших етносів мали всі умови для задоволення своїх національно-культурних потреб. Однак уряду Гетьмана П.Скоропадського не вдалося сконсолідувати українське суспільство. Для цього історія відвела йому надто короткий термін. Не отримав він підтримки у своїх діях й у більшості українських традиційних партій. Це й стало головною причиною ліквідації Гетьманату Павла Скоропадського.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Винниченко В.К. Відродження нації: (Бібліотека репринтних видань). – К.; Відень, 1990. – Ч.3. – 535 с.
- ² Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине: По мемуарам белых. – М.; Л., 1930. – С.139.
- ³ Там само.
- ⁴ Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине в период Центральной рады и гетмана // Революция на Украине: По мемуарам белых. – С.239–276.
- ⁵ Устименко В.М. Етнополітичні процеси в Українській Державі 1918 року // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії: Мат-ли всеукр. наук. конф. 19–20 травня 2008. – К., 2008. – С.267–275.
- ⁶ Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: сутність і форми державності // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. – С.6–12.
- ⁷ Історія держави і права України: У двох томах / За ред. В.Я.Тация. – К., 2000. – Т.2. – С.69.
- ⁸ Устименко В.М. Вказ. праця. – С.267.
- ⁹ Національні меншини України у ХХ столітті: Історико-правовий аспект. – К., 2000. – С.78.
- ¹⁰ Державний вісник. – 1918. – 18 липня.
- ¹¹ Українська революція і державність – К., 1998. – С.85.
- ¹² Там само. – С.106.
- ¹³ Скоропадський П. Спогади. – К.; Філадельфія, 1995. – С.47–55.

- ¹⁴ Державний вісник. – 1918. – 25 червня.
- ¹⁵ Національні меншини України у ХХ столітті. – С.109.
- ¹⁶ Державний вісник. – 1918. – 11 липня.
- ¹⁷ Державний вісник. – 1918. – 29 серпня.
- ¹⁸ Державний вісник. – 1918. – 24 травня.
- ¹⁹ Державний вісник. – 1918. – 22 червня.
- ²⁰ Національні меншини України у ХХ столітті. – С.90.
- ²¹ *Могілянський Н.М.* Трагедия Украины // Архив русской революции. – М., 1991. – Т.11–12. – С.130.
- ²² Державний архів Хмельницької області. – Ф.249. – Оп.1. – Спр.920. – Арк.31.
- ²³ *Комарницький О.Б.* «Просвіти» містечок Правобережної України у добу Української революції 1917–1920 рр. // Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: Зб. наук. праць за підсумками регіональної науково-кращезнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.72.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ *Гольденвейзер А.А.* Из киевских воспоминаний // Революция на Украине: По мемуарам белых. – С.43.
- ²⁶ *Чериковер И.* Указ. соч. – С.259.
- ²⁷ Там само. – С.270–271.
- ²⁸ *Горовский Ф.Я., Хонигсман Я.С., Найман А.Я.* Евреи Украины: Краткий очерк истории. – К., 1995. – Ч.2. – С.13.